

ПРИСЛІВНИКИ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ 'СПОСІБ ПЕРЕСУВАННЯ ЛЮДИНИ' В СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація. У статті проаналізовано одну з лексико-семантичних груп прислівників способу дії – адвербіативи із семантикою 'спосіб пересування людини', зафіксовані в середньополіських говірках Житомирської області, виокремлено семи, які репрезентують зазначену семантику, охарактеризовано семантико-словотвірні особливості відзначених лексем.

Ключові слова: прислівник, середньополіські говірки, прислівники способу дії, семантика, сема, варіантність.

Упродовж останніх років в українській діалектології поживалися дослідження граматичної системи говорів (М. Делюсто, Р. Зінчук, А. Колесников, Л. Рябець та ін.), оскільки граматики української діалектної мови – одна з недостатньо розроблених галузей мовознавства, яка не використала тенденцій до зміни канонів граматичного опису – експансіонізму, антропоцентризму, функціоналізму, експланаторності [7, с. 65], що й зумовлює актуальність таких досліджень, яка підсилюється ще й тим, що наразі констатовано відчутну недостатність емпіричних відомостей і теоретичних узагальнень про граматику діалектів, наявність значного резерву інформації про їх граматичний лад, її практичну невичерпаність, неповноту, фрагментарність [5, с. 33].

Частиною діалектної граматики, власне, морфології, є лексико-граматичний розряд прислівника, який, з огляду на свою вторинність, незмінюваність, периферійність, семантико-словотвірні особливості тощо, привертав увагу дослідників, котрі вивчали цю частину мови на різних тернах українськомовного діалектного континууму, насамперед у говорах південно-західного наріччя, рідше – південно-східного та північноукраїнського (Г. Аркушин, О. Брошняк, Ю. Громик, Т. Довга, М. Жежеря, В. Забеліна, О. Захарків, О. Левенець, М. Леонова, Г. Мартинова, К. Лук'янюк, В. Німчук, І. Ощипко, І. Пагіря, Н. Прилипко, Г. Чешко та ін.). Крім того, в україністиці відомі дисертації, виконані на матеріалі прислівника в діахронії. Зокрема, становлення й розвиток прислівників часу досліджено в дисертації П. Білоусенка, місця – І. Даценка, способу дії – М. Вербоного; прислівники відзайменникового походження західнополіських говірок проаналізовано в дисертації Ю. Громика, закарпатських – О. Брошняк (Пискач), водночас цілісного дослідження адвербіальної лексики Середнього Полісся досі немає, що й зумовлює актуальність запропонованої розвідки як частини системного опису сучасної прислівникової системи середньополіських говірок.

Мета статті – проаналізувати прислівники способу дії із семантикою 'спосіб пересування людини', зафіксовані в середньополіських говірках Житомирської області.

Завдання наукової розвідки – виявити репертуар досліджуваної групи прислівників у лексиконі поліщуків, виокремити семи, які репрезентують аналізовані прислівники, охарактеризувати їхню семантико-словотвірну структуру, визначити їхнє місце в контексті загальнополіської адвербіальної системи.

Аналізована група прислівників належить до ширшого за обсягом розряду адвербіативів – прислівників способу дії, які в традиційній граматиці відносять до означальних (Л. Булаховський, В. Виноградов, Л. Коломієць та ін.) разом із якісно-означальними та кількісними [2, с. 529], водночас І. Вихованець вважає їх проміжною групою між атрибутивними та власне-обставинними [3, с. 187], бо вони безпосередньо визначають спосіб виконання дії чи вияву стану [4, с. 303], натомість В. Горпинич вважає такі одиниці обставинними прислівниками, які характеризують дію, ознаку, зрідка предмет із позиції різних обставин, зокрема способу дії [6, с. 232]. Крім того, К. Городенська зауважує, що група прислівників способу дії семантично неоднорідна, оскільки об'єднує лексеми, що вказують на спільне або роздільне виконання дії, передають порівнювально-уподібнювальне значення, безпосередньо визначають спосіб виконання дії чи вияву стану [4, с. 303]. Зауважимо, що аналізована в цій статті група прислівників належить до третьої з виокремлених дослідницею лексем.

У межах прислівників способу дії виділяємо низку ЛСГ, однією з яких є адвербіативи із семантикою 'спосіб пересування людини', у котрій відзначаємо одиниці, що номінують пересування людини на двох кінцівках різними способами, темпом тощо, а також на чотирьох кінцівках чи за допомогою всього тіла. Цілком закономірно, що найуживанішими є прислівники, які номінують спосіб пересування людини на ногах.

15) 'навпомацки', яку представляють прислівники *помацкі, на́помацкі, на́помацк-і, наўпомацк-і, усл'єпу, усл'іпу*.

Значно меншою кількістю лексичних, фонетичних, акцентуаційних і словотвірних відповідників представлені семи 'вблід' (*уб'род, уб'рід, ўброд, ўбрід, ўбриід*); 'вплав' (*ўплаў, п'лавом*); 'стрімголов' (*спро'жогу, стр'імголоў, стрем-голоў*); 'крадькома': *украдк-і, крад'кома, нїишком* (пор. *крадькі* [СПГ, 105], *украдьки* [СПГ, 219], *покра́тки* [СЗПГ, II, 65], *вкра́дки* [СЗПГ, I, 66], *вкра́тком* [СЗПГ, I, 66], *нікшичком* [СЗПГ, I, 347]); 'назирці': *наўзирком, назіірці* (захполіс. *назірцем* [СЗПГ, I, 332]); 'нахильці' (*нах-іл'цем*), на інших теренах Полісся – *сна́бгом* [СПГ, 130]; 'навтікача' (*наў'т'ок-і*), (пор. західнополіс. *втикача́* [СЗПГ, I, 79]); 'мимо': *мімо, мімо'л'отом, мімо'ходом*; 'наосліп': *на'ошчуп, на'осліп, на'осл'єп, пот'емком*; 'навздогад': *на'обум, наўз'догад, наўздо'гад*; 'навхрест': *наўхрест, нахрест, наперехрест*, у західнополіських говірках ця сема представлена адвербіативами *на́криж* [СЗГ, I, 334], *наперехр́ст* [СЗГ, I, 336]. Водночас зазначене вище не вичерпує діалектної адвербіальної лексики на позначення виокремлених сем, оскільки обстеження більшої кількості говірок може значно доповнити репертуар таких прислівників.

Отже, аналіз зазначених прислівників дав змогу в досліджуваній групі адвербіальної лексики виділити низку сем, репрезентантами якої є прислівники, значна частина яких виникла в результаті адвербіалізації форм орудного відмінка, що став основним джерелом поповнення відіменникових адвербіативів, бо його периферійне положення в системі українських відмінків сприяє послабленню, нейтралізації предметної семантики іменника й пристосуванню його до вираження конкретних значень, зокрема способу дії [1, с. 4]. Наявність значної кількості приїменниково-іменникових утворень у формах різних відмінків зумовлене їхньою здатністю виражати адвербіальну семантику. Аналізовані прислівники демонструють фонетичні, словотвірні та акцентуаційні варіанти, що відображають зазначені діалектні риси досліджуваних говірок, і водночас беззаперечний зв'язок з іншими зонами поліського континууму, оскільки подібні утворення функціонують і на інших теренах Полісся, що свідчить про спільні тенденції становлення й розвитку системи діалектного прислівника північноукраїнського наріччя.

Перспективи подальших наукових пошуків убачаємо у фіксації та дослідженні інших лексико-семантичних груп прислівників у говірках Середнього Полісся для встановлення загальних закономірностей функціонування цієї частини мови в сучасному діалектному мовленні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андерш Й. Ф. Особливості адвербіалізації іменників / Й. Ф. Андерш // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 3–6.
2. Вихованець І. Р. Прислівник / І. Р. Вихованець // Українська мова : Енциклопедія / Редкол. Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. 2-ге вид., випр. і доп. – К., 2004. – 824 с. : іл.
3. Вихованець І. Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К., 1988. – 256 с.
4. Городенська К. Прислівник / Катерина Городенська // Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Унів. вид-во «Пулсари», 2004. – 411 с.
5. Гриценко П. Е. Грамматический портрет диалекта / П. Е. Гриценко // Исследования по славянской диалектологии. – Вып. 16. – М., 2013. – С. 9–36.
6. Горпинич В. О. Морфологія української мови : Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 336 с.
7. Колесников А. О. Морфологія українських південнобесарабських говірок : генеза і динаміка : [монографія] / А. О. Колесников ; [відп. ред. П. Ю. Гриценко]. – Ізмаїл : СМІЛ, 2015. – 676 с.

СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ДЖЕРЕЛ

- СЗПГ – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : У 2 т. / Г. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000.
СПГ – Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наукова думка, 1974. – 260 с.
СССП – Лисенко П. С. Словник діалектної лексики Середнього і Східного Полісся / П. С. Лисенко. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1961. – 72 с.

Halyna Hrymashevych

Dialects with Semantics 'Method of Person's Movement' in Seredniopoliski Dialects of Zhytomyr Region

Summary. One of the lexiko-semantic groups of the adverbs of action – adverbatives with semantics “method of the person’s movement” fixed in the seredniopoliski dialects of Zhytomyr region is analysed in the article, it is selected semy which represent the noted semantics, it is described the semantiko-word-formation features of the noted lexemes.

Key words: adverb, serednepoliski dialects, dialects of method of action, semantics, sema, varyaty.

Одержано 27.05.2016 р.